



Annales

Instituti

Archaeologici

VIII - 2012

Godišnjak

*Instituta za
arheologiju*

Nakladnik/Publisher

INSTITUT ZA ARHEOLOGIJU
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

Adresa uredništva/Adress of the editor's office

Institut za arheologiju/Institute of Archaeology
HR-10000 Zagreb, Ulica Ljudevita Gaja 32
Telefon/phone 385 (0) 1 6150250
Fax 385 (0) 1 6055806
e-mail: iarh@iarh.hr
<http://www.iarh.hr>

Glavni i odgovorni urednik/Editor in chief

Željko Tomičić

Izvršni urednik/Desk editor

Kristina Jelinčić Vučković
Kristina Turkalj

Tehnički urednik/Technical editor

Kristina Jelinčić Vučković
Kristina Turkalj

Izdavački savjet/Editorial committee

Vlasta Begović, Marko Dizdar, Dunja Glogović, Snježana Karavanić, Goranka Lipovac Vrkljan, Branka Migotti, Kornelija Minichreiter, Ante Rendić Miočević, Tajana Sekelj Ivančan, Tihomila Težak Gregl, Željko Tomičić, Ante Uglešić

Prijevod na engleski/English translation

Suzana Čule

Lektura/Language editor

Renata Draženović (hrvatski jezik/Croatian)
Suzana Čule (engleski jezik/English)

Dizajn/Design

REBER DESIGN

Korektura/Proofreaders

Kristina Jelinčić Vučković
Kristina Turkalj

Računalni slog/Layout

Hrvoje Jambrek

Tisak/Printed by

ZRINSKI d. d., Čakovec

Naklada/Circulation

600 primjeraka/ Copies

©Institut of archaeology, Zagreb 2012.

SADRŽAJ

Arheološka istraživanja

- 9** **Daria Ložnjak Dizdar**
Mirela Hutinec
Sotin, probna arheološka istraživanja 2011. godine
- 14** **Marko Dizdar**
Terenski pregled i probna iskopavanja na izgradnji obilaznice Vinkovci zapad – Mirkovci
- 18** **Kornelija Minichreiter**
Slavonski Brod, Galovo, arheološka istraživanja 2011.
- 23** **Tatjana Tkalčec**
Arheološka istraživanja nalazišta Crkvari - crkva sv. Lovre 2011. godine
- 29** **Daria Ložnjak Dizdar**
Hrvoje Potrebica
Marko Dizdar
Probna istraživanja kasnobrončanodobnog groblja Migalovci – Vivodine
- 33** **Marko Dizdar**
Hrvoje Potrebica
Probna istraživanja u Malom Bilaču 2011. godine
- 37** **Saša Kovačević**
Nova Bukovica Sjenjak 2011.
- 41** **Marko Dizdar**
Hrvoje Potrebica
Pokusna istraživanja visinskog prapovijesnog naselja na Plišu kod Velike
- 46** **Marko Dizdar**
Rezultati istraživanja groblja latenske kulture Zvonimirovo – Veliko polje u 2011. godini
- 52** **Siniša Krznar**
Torčec – Cirkvišće, arheološko istraživanje 2011. godine
- 58** **Juraj Belaj**
Filomena Sirovica
Arheološka istraživanja crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori od 2008. do 2011. godine
- 63** **Daria Ložnjak Dizdar**
Zaštitna istraživanja nalazišta AN 5 Poljana Križevačka 2 na trasi autoceste A12 Sv. Helena – GP Gola

CONTENTS

Archaeological Excavations

- 9** **Daria Ložnjak Dizdar**
Mirela Hutinec
Sotin, trial archaeological excavations 2011
- 14** **Marko Dizdar**
Field survey and trial excavations on the area of the construction of the Vinkovci zapad - Mirkovci bypass
- 18** **Kornelija Minichreiter**
Slavonski Brod, Galovo, Archaeological Research 2011
- 23** **Tatjana Tkalčec**
Archaeological research of the site Crkvari - St. Lawrence Church in 2011
- 29** **Daria Ložnjak Dizdar**
Hrvoje Potrebica
Marko Dizdar
Trial excavations of the Late Bronze Age cemetery Migalovci – Vivodine
- 33** **Marko Dizdar**
Hrvoje Potrebica
Trial excavations in Mali Bilač 2011
- 37** **Saša Kovačević**
Nova Bukovica Sjenjak 2011
- 41** **Marko Dizdar**
Hrvoje Potrebica
Trial Excavation of prehistoric hilltop settlement on Pliš near Velika
- 46** **Marko Dizdar**
The results of the research of the La Tène culture cemetery Zvonimirovo – Veliko Polje in 2011
- 52** **Siniša Krznar**
Torčec – Cirkvišće, archaeological research 2011
- 58** **Juraj Belaj**
Filomena Sirovica
Archaeological excavations of the church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Gora during the period from 2008 until 2011
- 63** **Daria Ložnjak Dizdar**
Rescue excavations of the site AN 5 Poljana Križevačka 2 on the route of the highway A12 St. Helena – GP Gola

69 **Snježana Karavanić**
Andreja Kudelić
Filomena Sirovica

Rezultati četvrte sezone arheoloških iskopavanja na lokalitetu Kalnik-Igrišće

74 **Marina Ugarković**
Ivančica Schrunk
Vlasta Begović
Marinko Petrić

Hvar, otok Sv. Klement, uvala Soline, arheološka istraživanja 2011.

79 **Kornelija Minichreiter**
Zorko Marković

Donji Vukojevac, sjever – zaštitna arheološka istraživanja na trasi autoceste Zagreb – Sisak

85 **Marko Dizdar**
Asja Tonc

Zaštitna istraživanja nalazišta AN 6 Gornji Vukojevac na trasi auto-ceste Zagreb – Sisak u 2011. godini

90 **Juraj Belaj**
Filomena Sirovica

Arheološka istraživanja na lokalitetu Stari grad u Ivanju 2011.

95 **Tatjana Tkalčec**

Konzervatorski radovi na burgu Vrbovcu u Klenovcu Humskom 2011. godine

98 **Goranka Lipovac Vrkljan**
Ana Konestra

Crikvenica – *Ad turres*, prošlogodišnja terenska istraživanja 2011. godine, projekt eksperimentalne arheologije i novi nalazi distribucije crikveničkih keramičarskih proizvoda

103 **Bartul Šiljeg**
Vladimir Kovačić
Ana Konestra

Arheološko-konzervatorska istraživanja lokaliteta Stancija Blek kod Tara u 2011. g.

69 **Snježana Karavanić**
Andreja Kudelić
Filomena Sirovica

The results of the fourth season of archaeological research at Kalnik-Igrišće site

74 **Marina Ugarković**
Ivančica Schrunk
Vlasta Begović
Marinko Petrić

Hvar, Island of Sv. Klement, Soline Bay, Archaeological Excavations 2011

79 **Kornelija Minichreiter**
Zorko Marković

Donji Vukojevac, north - rescue archaeological excavations on the Zagreb - Sisak highway

85 **Marko Dizdar**
Asja Tonc

Rescue excavations of AN 6 Gornji Vukojevac site on the Zagreb – Sisak highway route during 2011

90 **Juraj Belaj**
Filomena Sirovica

Archaeological excavations at the Stari Grad site, Ivanec, 2011

95 **Tatjana Tkalčec**

Conservation works on the Vrbovec castle, Klenovec Humski in 2011

98 **Goranka Lipovac Vrkljan**
Ana Konestra

Crikvenica - Ad turres, 2011 field research, experimental archaeology project and a new evidence of the distribution of ceramic products from Crikvenica

103 **Bartul Šiljeg**
Vladimir Kovačić
Ana Konestra

Archaeological and conservation research of the Stancija Blek site near Tar in 2011

Terenski pregledi

108 **Zorko Marković**
Mirjana Paušak

Terenski pregled arheoloških lokaliteta u Valpovštini 2011.

111 **Zorko Marković**
Danimirka Podunavac
Jasna Jurković

Rezultati rekognosciranja arheoloških terena oko Našica 2011. godine

115 **Tatjana Tkalčec**

Rekognosciranje srednjovjekovnih gradišta na području bilogorskog kraja i Zapadne Slavonije 2011. g.

129 **Hrvoje Kalafatić**

Terenski pregled na prostoru izgradnje vodocrpilišta "OSEKOVO"

133 **Hrvoje Kalafatić**

Terenski pregled na trasi izgradnje sjeverne zaobilaznice mjesta Prelog u Međimurju

137 **Asja Tonc**

Terenski pregled područja izgradnje nove obilaznice grada Zagreba

Field Surveys

108 **Zorko Marković**
Mirjana Paušak

Archaeological Field Survey of sites in the Valpovo Area in 2011

111 **Zorko Marković**
Danimirka Podunavac
Jasna Jurković

Results of Archaeological Field Survey of the Našice Area in 2011

115 **Tatjana Tkalčec**

Field survey of the mediaeval earthen fortifications in Bilogora region and the Western Slavonia during 2011

129 **Hrvoje Kalafatić**

Field survey of the Osekovo water wells construction area

133 **Hrvoje Kalafatić**

Field Survey on the route of the construction of the northern bypass of Prelog in Međimurje

137 **Asja Tonc**

Field survey of the area of the construction of the new Zagreb bypass

Eksperimentalna arheologija

145 Andreja Kudelić

Eksperimentalno testiranje prapovijesne arheološke tvorevine i rezultati pečenja keramike na otvorenoj vatri

**149 Goranka Lipovac Vrkljan
Bartul Šiljeg
Ivana Ožanić Roguljić
Ana Konestra**

Eksperimentalna arheologija - gradnja replike rimske keramičarske peći u Crikvenici

155 Ivana Ožanić Roguljić

Povijesno - arheološke manifestacije (Rimska noć u Naroni, Dani Dioklecijana)

Experimental archaeology

145 Andreja Kudelić

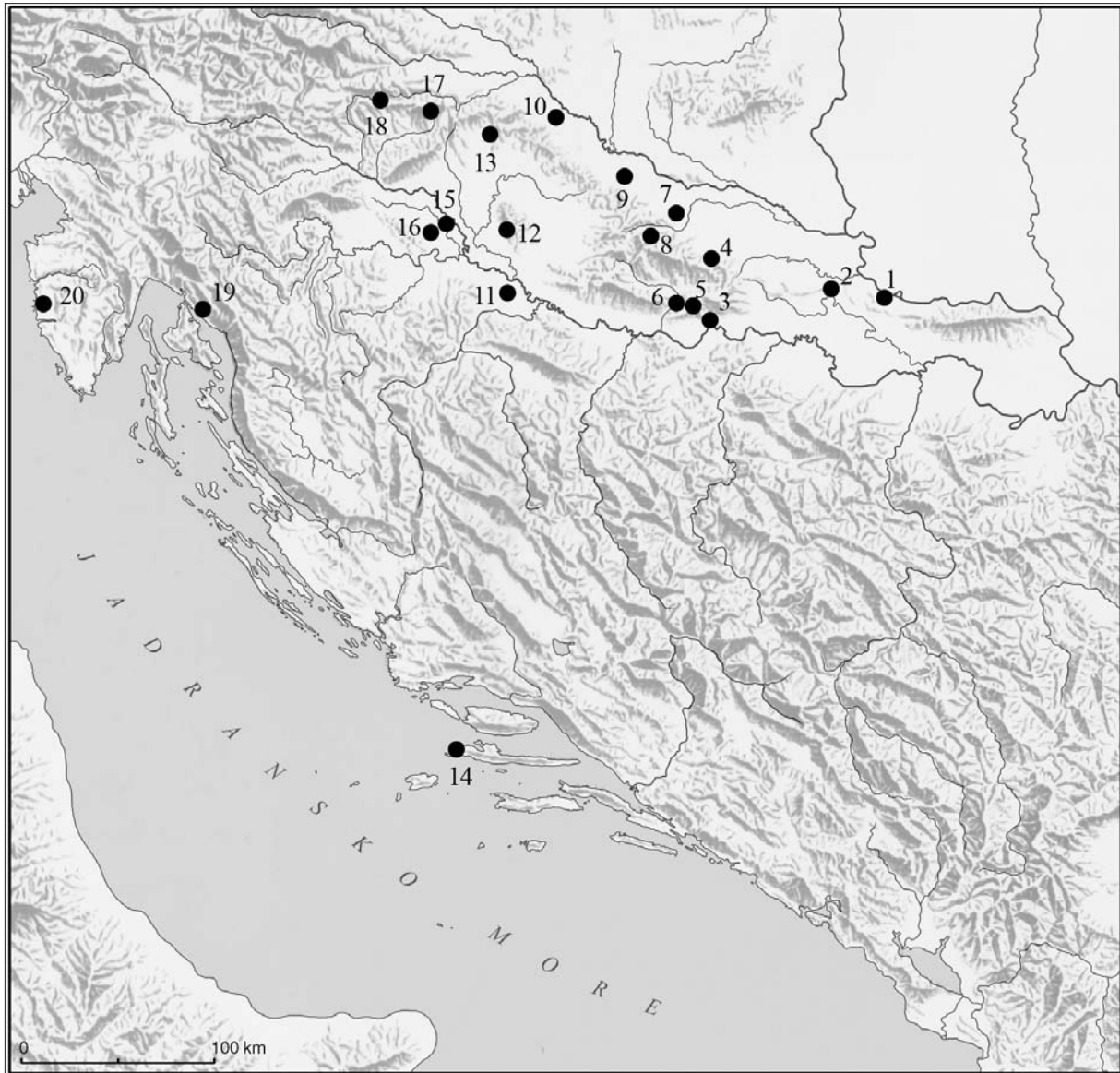
Experimental testing of prehistoric archaeological features and the results of firing pottery on an open fire

**149 Goranka Lipovac Vrkljan
Bartul Šiljeg
Ivana Ožanić Roguljić
Ana Konestra**

Experimental Archaeology - a replica of a Roman pottery kiln

155 Ivana Ožanić Roguljić

Historical - archaeological manifestations (Roman night in Naronia, Diocletian Days)



1. Sotin
2. Vinkovci zapad – Mirkovci
3. Slavonski Brod Galovo
4. Crkvari
5. Migalovci-Vivodine
6. Mali Bilač
7. Nova Bukovica Sjenjak
8. Pliš kod Velike
9. Zvonimirovo – Veliko polje
10. Torčec-Crikvišće
11. Gora
12. AN 5 Poljana Križevačka
13. Kalnik-Igrišće
14. Sv. Klement – Soline
15. Donji Vukojevac
16. AN 6 Gornji Vukojevac
17. Ivanec Stari Grad
18. Klenovec Humski-Plemićki grad Vrbovec
19. Crikvenica – Igralište
20. Stancija Blek-Tar

Arheološka istraživanja crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori od 2008. do 2011. godine

Archaeological excavations of the church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Gora during the period from 2008 until 2011

Juraj Belaj
Filomena Sirovica

Primljeno/Received: 07.03.2012.
Prihvaćeno/Accepted: 07.03.2012.

U razdoblju od 2008. do 2011. godine Institut za arheologiju je arheološki istraživao crkvu Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori nedaleko Petrinje, radi potrebe njene potpune obnove. Obavljena su zaštitna istraživanja s vanjske strane temelja ranogotičke crkve koju su podignuli templari a istražena su i dva rova istočno i zapadno od crkve i prostor sakristije. Osim nekih zanimljivih arhitektonskih elemenata iz različitih razdoblja – od romaničke apside do novovjekovnih dogradnji, istražena su i 424 groba. Okvirno se mogu datirati u novovjekovno razdoblje, tj. u vrijeme nakon izgradnje te neposredno prije izgradnje sakristije (mlada faza), zatim u vrijeme trajanja gotičke faze crkve (srednja faza) te, konačno, u vrijeme prije izgradnje gotičke crkve, odnosno za vrijeme ukopavanja oko romaničke crkve (najstarija faza ukopavanja). Veliku su pažnju na sebe privukli pronađeni pokretni nalazi iz svih faza ukopavanja, no najzanimljiviji su oni koje su iza sebe ostavili viteški redovi – templari i ivanovci.

Ključne riječi: Gora, templari, ivanovci, sakralna arhitektura, romanika, gotika, groblje, koštana kopča, okrugli broš
Key words: Gora, Templars, Hospitallars, sacred architecture, Romanesque style, Gothic style, cemetery, bone buckle, ring brooch

Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije nalazi se u selu Gora na Banovini, uz jednu od najvažnijih srednjovjekovnih prometnica koja vodi od Petrinje za Glinu i Topusko te dalje prema Jadranu. Burna prošlost crkve obilježena promjenama posjednika, među kojima se ističu viteški redovi templari i ivanovci – ali i izgradnjom nove ranogotičke crkve na mjestu ranije romaničke te brojnim kasnijim pregradnjama i nadogradnjama – naglo je i brutalno prekinuta u Domovinsko ratu (o povijesti crkve te njenoj historiografiji v. Belaj 2011). Arheološka istraživanja pokrenuta su radi cjelovite obnove crkve. Prvu fazu istraživanja obavio je 1997. i 1998. godine Hrvatske restauratorski zavod (HRZ) pod vodstvom Drage Miletića i Marine Valjato Fabris. Ona su uključivala opsežna raščišćavanja ruševina, istraživanja zidova crkve i njihovo demontiranje te arheološka istraživanja dijelova unutrašnjosti crkve (Miletić 1999). Tijekom 2003. godine stručnjaci istoga Zavoda su, pod vodstvom Ane Azinović Bebek, arheološki istražili temelje pročelnoga zida templarske, gotičke crkve te proširenja crkve iz 19. stoljeća (Azinović Bebek, Pleše 2004).

Kao svojevrsni nastavak tih istraživanja, od jeseni 2008. do jeseni 2011. godine izvršena je druga faza arheoloških istraživanja crkve koja je proveo Institut za arheologiju.¹

Tijekom jeseni 2008. te u proljeće i ljeto 2009. godine za potrebe drenaže istražen je rov širine oko 1 metra uokolo temelja templarske crkve, zajedno s temeljima sakristije i preslice (dužine oko 82 metra). Istražen je i rov za odvodnju drenaže niz padinu (dužine 24 metra), koji se od crkve pruža u smjeru istoka. I unutar zidova crkve istražene su pojedine manje površine.²

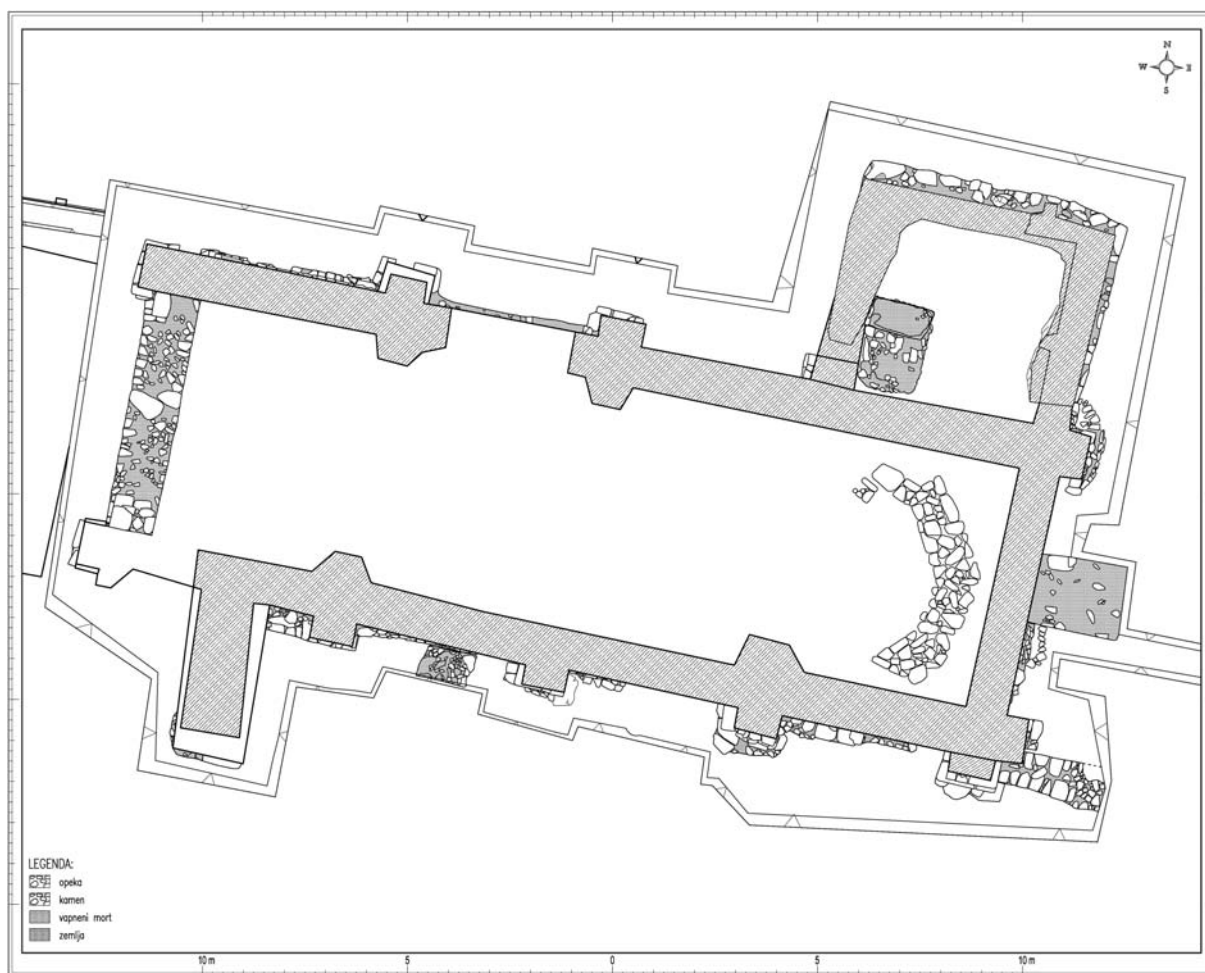
Tijekom jeseni, 2010. i 2011. godine istraživanja su se vodila u sektoru *Zapad 2* te u *Sakristiji*. Sektor *Zapad 2* je rov dužine 15 i širine između 0,6 i 1 metra, a istražen je za potrebe polaganja električnih instalacija do crkve. Pruža se u nastavku sjevernoga zida templarske crkve, uzduž recentnoga produžetka crkve te se nastavlja prema zapadu, okomito na zid cinkture. Istražen je samo do dubine od 0,4 metra³ te je utvrđeno da se u istočnome dijelu sektora zdravica javlja već na ovoj dubini (osim ukoliko je riječ o prebačenoj nekontaminiranoj zdravici), a slična je situacija i ranije zabilježena u sektoru *Sjever. Sakristija*, površine oko 4,6 × 4,5 m, istražena je do zdravice kako

Vrkić, Jure Popović i Edvard Visković te apsolvanti arheologije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu Pavle Dugonjić, Iva Kostešić i Katarina Mužar, odnosno Sveučilišta u Zadru Siniša Pamić.

2 Rezultati istraživanja 2008. i 2009. god. izloženi su na simpoziju o Sisačkoj biskupiji *Antiquam fidem* održanome u prosincu 2010. godine u Sisku. U pisanome obliku prikazani su u istoimenome zborniku radova (Belaj 2011), gdje su i pojedini nalazi detaljnije prikazani. Premda se ovaj prikaz uvelike oslanja na taj rad, bit će lišen opširnijih analiza.

3 Istraživanja do dubine od 0,6 metara izvršena su samo u zapadnom dijelu sektora *Zapad 2* gdje je u cijelosti istražen dječji grob 372 smješten u blizini cinkture.

1 Voditelj ovih istraživanja bio je dr. sc. Juraj Belaj, znanstveni suradnik Instituta za arheologiju, a zamjenice voditelja bile su arheologinje Anita Ivanković, Filomena Sirovica te Nera Segvić. U istraživanjima su sudjelovali i arheolozi Domagoj Anđel, Mario Bodružić, Ivana Boras, Ina Divac, Jelena Ivanišević, Gorana Kušić, Daška Osonjački, Barbara Rožman, Snežana Smolić, Matilda Taraš, Dinko Tresić-Pavičić, Ivana Turčin, Šime



Sl. 1 Tlocrt ranogotičke templarske crkve (izradila: N. Kovačević).

Fig. 1 Layout of the early Gothic Templar church (draft by: N. Kovačević).

bi se omogućila konzervacija i rekonstrukcija ovog prostora za potrebe obnove crkve. U njoj istražena 53 groba dala su velik doprinos razumijevanju stratigrafije ukopavanja na lokalitetu.

Istraživanjem prostora uokolo temelja crkve, sve do zdravice, stečen je uvid u zanimljiv način gradnje temelja, s "bazama za temelje" koje se šire prema dolje uokolo svakoga pojedinog potpornjaka. Temelji su izuzetno duboki, prosječno oko 2 metra. Ostaci iz barem ponekih grobova na koje su naišli graditelji ove crkve, brižno su položeni u kosturnice. Dvije takve izduljene kosturnice, koje su vjerojatno nastale prigodom gradnje temelja, pronađene su uz potpornjake. Potvrđeno je da je sakristija, uočljivo slabije kvalitete gradnje te pliće temeljena, crkvi prizidana naknadno. Na zapadni je temelj sakristije naknadno nadograđena baza za stubište koje je vodilo na oratorij ili "drugi kor". Mjestimično su za njenu konstrukciju iskorišteni veliki, priklesani kameni blokovi (dimenzija oko 1,5 × 0,7 × 0,2 m), vjerojatno spoliji reupotrijebljeni prilikom izgradnje ove strukture. Zvonik je također građen manje solidno, s obilnom uporabom vezivnoga materijala. No, za razliku od ovih očekivanih potvrda ranijih pretpostavki, uočena su i neke druge zanimljive dogradnje. Ističu se široke i masivne strukture prigradene uz istočni i sjeverni zid crkve; temelj širine oko 1 metra koji se, pomalo ukoso, pruža istočno od jugoistočnoga ugla crkve; temelj utvrđen unutar bočne kapele koji teče paralelno sa sjevernim zidom crkve, te osobito, struktura otkrivena južno od crkve, širine 1,4 metra, koja se pruža okomito na južni zid crkve.

Ipak, od svih pronađenih struktura kao najzanimljiviji ostaju ostaci polukružne apside, očito starije, romaničke crkve (sl. 1, 2). Ta je apside bila otkrivena unutar svetišta gotičke crkve još u ranijim istraživanjima HRZ-a, a sada je do kraja istražena.

Utvrđeno je da su ostaci apside sačuvani u visini od oko 0,5 metara, njezina je građa čvrsta, solidna, no nije uočen nikakav vezivni materijal. Uz nju je, s unutarnje strane, bila prislonjena i druga polukružna, no izuzetno plitka struktura. Nije bila ni približno tako čvrsta kao temelj apside i također nije bila ničim vezana. Namjena joj ostaje nejasna. U zapuni ispod te plitke polukružne strukture pronađena su dva ulomaka keramičkih posuda ukrašena valovnicom. O postojanju starije, romaničke crkve, očito one *crkve blažene Marije* koju su templari dobili od kralja Bele III. prije 1196. godine, svjedoče i pojedini spoliji. Ističe se ulomak lučnoga nadvoja ukrašen palmetama koji je nađen u sjevernome zidu broda crkve prilikom njezinog rušenja. Sličan je ulomku nađenom već 1998. godine u istraživanjima HRZ-a te se datira u 12. stoljeće.

Tijekom arheoloških istraživanja Instituta za arheologiju istražena su 424 groba. Preliminarna obrada utvrđenih stratigrafskih podataka i drugih obilježja grobnih cjelina smješta istražene grobove u tri horizonta ukopavanja.

Okvirno se mogu datirati u novovjekovno razdoblje, tj. u vrijeme nakon izgradnje te neposredno prije izgradnje sakristije (mlađa faza), zatim u vrijeme trajanja gotičke faze crkve (srednja faza) te, konačno, u vrijeme prije izgradnje gotičke crkve, odnosno za vrijeme ukopavanja oko romaničke crkve (najstarija faza ukopavanja).

Mlađu fazu ukopavanja predstavljaju grobovi stratigrafski utvrđeni kao najmlađi, dakle ničim presečeni grobovi, ustanovljeni nakon uklanjanja površinskih slojeva. Iste su orijentacije kao i crkva dok su ruke pokojnika ove faze uglavnom prekržene na prsima ili trbuhu. Među najmlađe grobove ove faze ubrajaju se grobovi s već novovjekovnim nalazima poput devocionalija –



Sl. 2 Pogled tijekom istraživanja na ostatke romaničke apside unutar svetišta ranogotičke crkve (snimila: F. Sirovica).

Fig. 2 View of the research on the remains of a Romanesque apse within the sanctuary of the early Gothic church (photo by: F. Sirovica).

medaljica, križića i dijelova krunica uglavnom iz 17. i osobito 18. pa čak i iz 19. stoljeća. U pojedinim grobovima pronađeni su i metalni dodaci koji su bili prišiveni na odjeću u kojoj su pokojnici bili pokopani, poput gumba (sličnih praporcima i onih kalotastih) i brončanih kopčica, tzv. "ušica" i "kukica", zatim brončanih igli te raznih aplika; uobičajenih nalaza za groblja toga vremena. Preliminarna stratigrafska analiza ukazala je na postojanje posebne skupine isključivo dječjih grobova. Položaj, kao ni orijentacija njihovih ukopa nisu vođeni istim pravilima koja vrijede za grobove odraslih osoba. Javljuju se plitko ukopani, uglavnom paralelno uz zidove crkve (bez obzira na smjer pružanja pojedinoga zida). Iako je riječ o grobovima s najmanje jasnih stratigrafski odnosa, ali i drugih obilježja koja bi ih mogla jasnije datirati, čini se da ih ipak možemo smjestiti u mladu fazu ukopavanja.

Srednja faza ukopavanja traje od početka 13. stoljeća, odnosno od vremena izgradnje ranogotičke crkve do prvih stoljeća novog vijeka. Iz tog razloga, a na osnovi stratigrafskih odnosa, srednja je faza ukopavanja preliminarno podijeljena na tri cjeline. U većini najmlađih grobova srednje faze zabilježena je pojava ljesova, dok su drugi nalazi iznimno rijetki. Situacija se mijenja u nešto starijim grobovima u kojima tragovi ljesova nisu utvrđeni. S druge strane, uz pokojnike nalazimo raznolike nalaze i dijelove nošnje poput okova remena, prstenja, željeznih kopčica s cipela i sl. Od posebnih su nalaza ipak najbrojnije pojase predice koje su nađene u dvadesetak grobova. Uglavnom su izrađene od željeza pa prije završetka njihove restauracije možemo tek reći da su zastupljeni različiti oblici, uobičajeni na grobljima od 14. do 16. stoljeća. U najstarije grobove srednje faze smještamo grobove u kojima se, iako rijetko, ponovno javljaju tragovi pogljenjenog drveta vjerojatno od ljesova, no niti u jednom nisu nađeni čavli. Važno je spomenuti da je u nekima od ovih grobova

nađeno i veće kamenje redovito smješteno uz rubove ukopa što upućuje na namjerno obilježavanje grobne rake koje svoje korišene vjerojatno vuče iz starijih, romaničkih faza ukopavanja na ovome prostoru.

Starije cjeline srednje faze ukopavanja predstavljaju osobito vrijednost ovoga lokaliteta jer je to kontekst u kojem su utvrđeni sitni nalazi koje možemo povezati s prisutnošću viteških redova u Gori, ivanovaca i, osobito, templara. Od pronađenih novaca vremenu ivanovaca pripadaju, kao prvo, dva primjerka srebrnog denara ugarsko-hrvatskoga kralja Ludovika I. s motivom saracenske glave (datiraju se od 1373. do 1382.). Među prstenjem se ističe primjerak srebrnog pečatnog prstena s



Sl. 3 Rezbarena koštana predica (snimio: J. Belaj).

Fig. 3 Carved bone buckle (photo by: J. Belaj).



Sl. 4 Okrugli broš s natpisom (snimio: J. Belaj).

Fig. 4 Ring brooch with the inscription (photo by: J. Belaj).

motivom ljiljana u centralnome krugu konveksne okrugle glave te, za sada, nerazumljivim kružnim natpisom. Zanimljive su i dvije lijevane okrugle jednodijelne predice s po jednim trnom, izrađene od brončane legure i pronađene na lijevom i desnom kuku pokojnika u grobu 60. Riječ je, dakle, o predicama s nekožnog pojasa, s obzirom na vidljive ostatke kože, a u grubo se mogu datirati od sredine 13. do sredine 15. stoljeća.

Templarsku se nazočnost na lokalitetu najlakše može dokumentirati novcima iz grobova odnosno kosturnica. To je, prvenstveno, srebrni sitni loše očuvani novac konkavnog oblika, nađen u zapuni groba 25. Čini se da je to *picolo* odn. *zdjeljčasti denar* nekoga mletačkog dužda, možda upravo Enrica Dandola, dužda Venecije od 1192. do 1205., odgovornog za križarsko razaranje Zadra 1202. godine na početku četvrtoga križarskog rata. Njegovi su novci bili među popularnijim europskim novcima koji su kolali u Svetoj zemlji. Ovom vremenu vjerojatno pripada i nalaz srebrnoga slavonskog banovca. Nakon čišćenja moći ćemo provjeriti radili li se doista o kovanici kralja Ladislava IV. Kumanca (1272. – 1290.). Iz 13. stoljeća je i kositreni prsten s malom krunom u obliku rozete te još jedan, izlomljeni kositreni prsten. Istom vremenu možda možemo pripisati i pojedine iznimne primjerke kopči i predica izrađenih od lijevane brončane legure. Osobita je profilirana kopča s "nizom perli" (njem. *Perlstab*) na vanjskoj prečki, s pomičnim trnom i pomičnim okovom od brončanoga lima i pet sačuvanih zakovica). S obzirom na karakterističnu vanjsku prečku čini se da je naš primjerak nastao 60-ih godina 13. stoljeća.

Ipak, od svih se nalaza ističu dva osobita: rezbarena koštana predica i okrugli broš s ugraviranim natpisom. Koštana predica (sl. 3) nađena je u kosturnici 61 koja je bila ukopana uz potpornjak na južnome zidu crkve, a u koju su bile uredno smještene kosti groba vjerojatno poremećenoga prigodom gradnje ranogotičke templarske crkve.⁴ Predica je dvodijelna, asimetričnoga niskog okvira, a vanjska joj je polovica okvira izrezbarena u obliku dva zrcalno postavljena lava koji se dodiruju šapama. Koštani trn se pomiče oko osovine, također koštane, koja je u središnju predicu uvedena kroz okruglu rupicu. Na predici su vidljivi tragovi uporabe, nalazila se na 18 mm širokome remenu. S obzirom na okolnosti nalaza, ovu predicu možemo datirati u romaničko doba, a slično nam govore i lavovi – omiljen motiv romanike.

4 Ukoliko je ova predica doista pripadala nekom templaru, tada možemo pretpostaviti da su se templari još neko vrijeme koristili dobivenom romaničkom crkvom prije nego što su iz temelja izgradili novu, izuzetno solidnu crkvenu građevinu.

Osobito je vrijedan i okrugli broš nađen na prsima pokojnika iz groba 50 (sl. 4). Izrađen je od lagano "zatamnjenoga" srebra, vanjskoga promjera od 28 mm. Na prednjoj strani nalazi se natpis *AVE MA In LNROAICS* ispisanim beneventskim pismom. Natpis je ugraviran te ispunjen nekom pastom ili legurom kao i linija koja teče između njega i vanjskoga ruba. Stražnja je strana broša ukrašena graviranim i urezanim linijama. Sačuvan je i pomični trn iskovan od istoga materijala kao i okvir broša. Sudeći prema analogijama, broš je izrađen u 13. stoljeću, a s obzirom na natpis koji zaziva Marijinu zaštitu nošen je prvenstveno zbog svoje apotropejske funkcije. Naime, premda je gorski broš unikatan i u pogledu natpisa, on se može se podijeliti u dva dijela pri čemu je *AVE MA* skraćeno od *Ave Maria*, dok je *In LNROAICS* invokacija za: *In Laude Nostri Regi Omnipotenti Altissimi Jesui Christi Salvatori* ("U Slavu Našem Kralju Svemogućem Svevišnjem Isusu Kristu Spasitelju").⁵

Najstarija utvrđena faza ukopavanja poklapa se s vremenom trajanja najstarije utvrđene arhitekture na lokalitetu, romaničke crkve. Od nje su nam ostali sačuvani ostaci temelja apside otkriveni tijekom istraživanja svetišta gotičke crkve. Da je riječ o grobovima starijim od gotičke crkve svjedoči i to što su neki od njih presječeni velikim ukopima za zidove gotičke crkve. Istraženo je tridesetak grobova koji pripadaju ovom horizontu. Premda je velik broj ovih grobova pronađen oštećen odnosno presječen drugim, mlađim ukopima, ipak je otkriven i stanoviti broj čitavih starijih grobova. Grobovi najstarije faze u pravilu su ukopani u zdravicu, nešto dublje od grobova mlađih faza, i to skoro pa u smjeru JI – SZ, prateći orijentaciju romaničke crkve koja za oko 18-19° odstupa od orijentacije gotičke crkve, tj. 30° od smjera istok – zapad. U tim najstarijim grobovima pokojnici su položeni na leđa s rukama uz tijelo, a uz neke su nađeni i tragovi ljesova, ponovno bez nalaza čavala. Kod desetak grobova ustanovljena je i svojevrsna kamena obloga, a u njih pet utvrđen je po jedan poveći kamen postavljen iznad glave pokojnika. Za nekoliko grobova uočeno je da su položeni na priklesani kameni živac. Među tim najstarijim grobovima ima i onih s nalazima tipičnima za vrijeme bjelobrdske kulture. Među nalazima ovih karakteristika prvenstveno treba istaknuti osam malih srebrnih S-karičica nađenih uz lubanju pokojnika iz groba 423 (sl. 5). Nađene su po četiri smještene lijevo i desno uz lubanju, a zanimljivo je da su s desne strane tri, a s lijeve dvije karičice bile nađene međusobno povezane poput karika lanca. Veći broj S-karičica

5 Na odgonetanju natpisa zahvaljujem Željku Demi iz Arheološkog muzeja u Zagrebu.



Sl. 5 S-karičica *in situ*, grob 423 (snimila: F. Sirovica).

Fig. 5 S-ring *in situ*, grave 423 (photo by: F. Sirovica).

nađen je i u grobu 417 gdje je uz lubanju pokojnika nađeno šest velikih brončanih, na žalost, loše očuvanih S-karičica, četiri lijevo i dvije desno uz lubanju. U još jednome su grobu pronađene dvije poveće S-karičice, po jedna sa svake strane lubanje pokojnika, a različite S-karičice (u jednom je slučaju možda riječ i o tzv. O-karičici) su pronađene u još četiri groba. Osim njih, nađen je i prsten od tri uvijene srebrne žice stanjenih i zakovanih krajeva, vanjskog promjera 24 mm, prsten s ukrasnim zrnom izrađenim od plave prozirne staklene paste, jednostavan srebrni prsten i slično. Nađena su i tri frizatika – osobito omiljena u ovim krajevima krajem 12. i početkom 13. stoljeća. Svi su nađeni u poremećenim kontekstima starih grobova: jedan je nađen u zapuni groba, drugi potječe iz kosturnice koja je nastala zbog ukopa mlađeg groba, samo je treći možda nađen *in situ* – nalazio se ispod kostiju noge u grobu koji je naknadno bio presječen ukopom temelja sakristije. No, svi grobovi u kojima su frizatici bili nađeni bili su ukopani u zdravicu. Premda je obrada sitnih nalaza u tijeku a frizatici su bili kovani u mnogo varijanti, već sada možemo reći da naši primjerci najviše sličice onima koje je kovao Adalbert II. Češki kao nadbiskup Salzburga, odnosno imitacijama tih kovanica s kraja 12. i početka 13. stoljeća. Ovaj najstariji horizont grobova ostatak je groblja one slavenske (odnosno hrvatske) zajednice koja je svoje pokojnike ukapala ovdje oko romaničke crkve Blažene Djevice Marije. Dakle, u istraživanjima je pronađen materijalni trag crkve te pripadajuće groblje domaćega, tek pokrštenog stanovništva iz vremena prije dolaska templara. Ovo je vjerojatno bilo središte crkvene, ali istodobno još i plemenske župe u Gori.

Literatura

- Belaj, J. 2011, Prikaz arheoloških istraživanja crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori tijekom 2008. i 2009. godine, *Antiquam fidem*, Sisak, 3. – 4. 12. 2010., Sisak, 121 – 147.
- Miletić, D. 1999, Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 22–23 (1996–1997), 127 – 151.
- Azinović, Bebek A., Pleše, T. 2004, Gora, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, *Obavijesti*, god. XXXVI, br. 1, Zagreb 2004., 146 – 155.

Summary

During the period from 2008 until 2011 the Institute of Archaeology, for the sake of complete restoration, undertook the archaeological research of the church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Gora near Petrinja. The rescue excavations were carried out on the front side of the foundations of the early Gothic church that was erected by the Templars. Two trenches on the eastern and on the western side of the church were investigated as well as the area of the sacristy. Besides the interesting architectural elements from different times - from the Romanesque apse to the Modern Age extensions, 424 graves which can be roughly dated to the Modern Ages (younger stage), the Gothic phase of the church (middle stage) and, finally, to the time before the construction of a Gothic church, that is, to the time of burying around a Romanesque church (the oldest phase of burials), were investigated.

The finds from all phases of burials deserve special attention, but the most interesting are those left behind by the military orders - the Templars and Hospitallers. To the period of Hospitallers we can attribute, for example, two exemplars of silver denar of Hungaro-Croatian king Louis I, silver signet ring with a motif of lily, and two oval single-piece cast buckles with one pin found on the hips of one decedent. The Templars also left behind few exemplars of money, for example piccolo, i.e. "Scyphate" denar of some Venetian Doge (Enrico Dandolo?) and silver Slavonian banovac probably of King Ladislaus IV Kumanac.

There are also different pewter rings and a bronze buckle with "a series of beads" (German Perlstab) on the outer bar. Two findings particularly stand out - carved bone buckle in the form of two lions facing each other, with their paws joined, and an oval brooch with engraved inscription written in the beneventan script : AVEMAInLNROAICS. This inscription can be subdivided into two parts, with the AVE MA being an abbreviation of Ave Maria, and the InLNROAICS an invocation for: In Laude Nostri Register Omnipotent Altissimi Salvatori Jesui Christi ("In Praise of our King All-powerful Almighty Jesus Christ the Saviour").